

1.1. Джерельна база історії Карпатської України

Використавши здобутки історичної науки з досліджуваної проблеми, автори вважали одним з важливих своїх завдань пошук, виявлення і введення у науковий обіг нових архівних джерел. Зокрема нами опрацьовані документи, які зберігаються в Державному архіві Закарпатської області (ДАЗО) в м.Ужгороді та Берегові, Центральному Державному історичному архіві України у Львові (ЦДІА у Львові), Центральному Архіві Міністерства Державної Безпеки Росії в Москві (ЦАМДБ Росії), особистих архівах закарпатського священика Ф.Горвата і члена ревізійної комісії УНО М.Бандусяка, Архіві Міністерства Закордонних Справ Чеської Республіки (AMZV) і Військово-Історичному Архіві Чеської Республіки (VNA) в Празі, Державному Архіві Угорщини (OL) та Військово-Історичному Архіві Угорщини (HL) в Будапешті, архівах м.Клуж і Бая Маре (Arhivele Cluj-Napoca M.J.; Arhivele statulni Baia Mare) в Румунії.

Найбільший науковий інтерес для нас становили фонди ДАЗО. Особлива історико-пізнавальна цінність міститься у третьому фонді під назвою «Президія уряду Карпатської України». Це сотні документів про внутрішньополітичну діяльність уряду Карпатської України, різноманітні розпорядження, директиви, постанови і звернення, а також матеріали 17-го фонду «Президія Міністерства внутрішніх справ Карпатської України», що досі вивчалися лише частково, їхній аналіз дає можливість з'ясувати такі складні питання, як діяльність угорської іреденти, відносини між чехословацьким і українським урядами тощо. У фонді 1148 під назвою «Центральна Рада в Хусті» особливу цінність являє собою справа №2, в якій міститься доповідна записка М.Бандусяка про спробу державного перевороту з метою усунення від влади уряду А.Волошина.

У другому фонді «Президія крайового управління і Президія земсько-го уряду Підкарпатської Русі», фонді 4с/18 «Міністерство внутрішніх справ Карпатської України», фонді 63 «Цивільне управління Підкарпатської Русі» містяться цікаві матеріали про діяльність угорських агентів на території Закарпаття, численні угорські та польські листівки, в яких місцеве населення закликалось до збройної боротьби проти законного українського уряду тощо. У 72-му фонді поміщені матеріали, які дозволяють про-

стежити участь членів товариства «Просвіта» в розбудові Карпатської України. Матеріали 19-го фонду — «Міністерство господарства Карпатської України» — дають можливість простежити розвиток сільського господарства, промисловості і торгівлі, рівень безробіття, соціальне становище населення краю. Матеріали ДАЗО значною мірою доповнюють документи особистого архіву Ф.Горвата, які теж вперше вводяться в науковий обіг. Вони характеризують соціально-економічне становище населення гірських районів, ставлення його до уряду А.Волошина.

Після прийняття закону України від 17 квітня 1991 року «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» Президія Верховної Ради України (постанова від 6 квітня 1992 року) та Кабінет міністрів України (постанова від 11 вересня 1992 року) підтримали пропозицію Академії наук України, Служби безпеки України, Державного комітету України по пресі, Українського культурно-освітнього товариства «Меморіал» ім. В.Стуса, Всеукраїнської спілки краєзнавців про підготовку і випуск багатотомної науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією».

Перетворюючи в життя вищезгадані постанови, архівно-слідчі кримінальні справи про репресованих громадян Закарпатської області після воєнного періоду були передані із архіву Управління Служби безпеки України в Закарпатській області Закарпатському обласному державному архіву. Цей фонд одержав найменування 2 558, у якому сконцентровані кримінальні справи на всіх реабілітованих громадян області всіх категорій, засуджених за так звану антирадянську, антиколгоспну пропаганду, український буржуазний націоналізм, участь в діяльності уряду Карпатської України та Карпатської Січі, підпільній антирадянській організації ОУН (Закарпатській крайовій організації ОУН) та антирадянських молодіжних націоналістичних організаціях.

Основним джерелом для написання розділів та нарисів про репресованих діячів Карпатської України та Карпатської Січі послужив саме цей фонд 2558 Державного архіву Закарпатської області. Зокрема використані групи кримінальних справ про засуджених міністрів Карпатської України, а також група кримінальних справ про репресованих діячів Закарпатської крайової організації ОУН та група кримінальних справ про засуджених учасників антирадянських молодіжних націоналістичних організацій.

Цінним джерелом для дослідження громадсько-політичних відносин між політичними організаціями Східної Галичини і Закарпаття є матеріали 205 фонду «Прокурор апеляційного суду у Львові» ЦДІА у Львові. В них йдеться про масові нелегальні переходи польсько-чехословацького кордону українцями Східної Галичини та про судові процеси над перебіжчиками. Використані автором документи допомагають краще з'ясувати роль ОУН в організації та керівництві нелегальними переходами.

У фонді Н-17681 ЦАМДБ Росії в Москві міститься «Особова справа А.І.Волошина», з якої почерпнуто цінні і маловідомі факти про політичну діяльність А.Волошина в 1938-1939 рр. Президенту Карпатської України доводилось відповідати на численні запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа. Перший допит був проведений 22 травня, після чого послідували наступні — 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 і 20 червня 1945 р. Понад стосторінкова «Особова справа А.І.Волошина» дала змогу з'ясувати такі дискусійні питання, як мотиви орієнтації уряду Карпатської України на Німеччину, відносини між політичними силами Закарпаття і ОУН, часткову зміну орієнтації А.Волошина та членів його кабінету після окупації краю Угорщиною. А.Волошин детально описав хід переговорів з керівництвом Проводу Українських Націоналістів у Венеції (Італія) 21 липня 1939 р. Ці матеріали значно уточнили наші попередні висновки.

У дослідженні використані ксерокопії та мікрофільми документів 3-го фонду АМЗВ, одиниці зберігання (картони): 606, 620 — політичні справи; 642 — антидержавна агітація проти ЧСР; 655 — партії в ЧСР (1921-1939). В цих документах містяться важливі дані про політичну ситуацію в Чехословаччині і на території Закарпаття, міждержавні стосунки ЧСР з Угорщиною, Польщею, Румунією. Згадані архівні фонди характеризують політичні організації, що симпатизували Угорщині, висвітлюють діяльність українських емігрантських організацій, окремих політичних діячів краю. Цікавими у цьому плані видаються справи про античеську і антиукраїнську діяльність польських та угорських терористів, угорську іреденту на Закарпатті. Немаловажне значення мають також матеріали про роль українського населення Східної Галичини у становленні та розвитку Карпатської України.

Документи ВНА в Празі, зокрема, картони 24 — «Справа про останні події», 23 — «Головний штаб армії» проливають світло на рівень військової підготовки збройних сил Чехословаччини до захисту кордонів країни, про оборонні бої 14-18 березня 1939 р. Вони яскраво свідчать, що чехословацька армія мала всі можливості до відбиття нападу ворога, однак планомірно відступала, виконуючи наказ генерала Л.Прхали про евакуацію. У названих картонах наводяться сотні свідчень про збройні сутички між чехословацькими прикордонниками та угорськими терористами. Документи ВНА висвітлюють відносини між закарпатськими націоналістами та керівництвом Німеччини. Особливої уваги заслуговують матеріали справи «Німеччина», які доводять, що вже з листопада 1938 р. встановилися тісні стосунки між керівництвом Карпатської Січі та німецькими службами безпеки. Карпатська Січ систематично проходила вишкіл в Німеччині, а група січовиків готувалася до ведення активних бойових дій на боці Німеччини проти Польщі.

Важливі фактичні дані про підготовку нападу Угорщини на Закарпат-

тя знаходяться у фондах НЛ. Це, зокрема, щоденні записи угорських офіцерів про сам хід наступу, бої з чехословацькими військами та карпатськими січовиками, різноманітні військові оперативні плани. Неабиякий інтерес викликають доповідні записки угорських агентів «Коффи», «Г» та інших про національно-визвольний рух в Закарпатті, інформативні повідомлення про діяльність «неблагонадійних» політичних діячів краю. У фондах НЛ знаходяться поіменні списки «ворогів святостефанської корони», які після захоплення Закарпаття повинні були бути репресовані. Угорські архівні документи аргументовано доводять, що гортисти заздалегідь готувалися до репресивних дій та масових розстрілів. Це нам дає підставу переглянути висновки окремих істориків, що, нібито, репресії були викликані опором проти агресора з боку карпатських січовиків. Сотні свідчень про діяльність угорської іреденти містяться у фондах ОЛ в Будапешті. Окремі справи, віднайдені автором в румунських архівах Клужа і Бая Маре, переконують, що угорські терористи не менш активно діяли в румунських селах Закарпаття («Залізна гвардія», загони Геяша), що змушувало місцеве населення втікати на територію Румунії.

Серед численних фондів ОЛ заслуговують на увагу К-429 («Документи Міклоша Козми», «Документи угорської преси»), К-150 («Окружний начальник Берегівської округи»), К-27 («Архів ради міністрів Угорщини»), К-4057/01 («Донесення жандармерії про діяльність лівих і правих сил в Угорщині»), К-774 («Міністерство внутрішніх справ Угорщини»). Окремі справи вищеназваного фонду носять назви: «Уряд уповноваженого комісара для Карпатської території», «Вісник Міністерства внутрішніх справ з 4 липня 1939 р.», «Повідомлення зв'язкового офіцера про події в Закарпатті», «Щоденник Міклоша Козми про наступ угорських військ на Закарпаття», «Переговори Гебельса і Козми про Закарпаття», «Пропозиції М.Козми щодо впорядкування на Закарпатті (березень-квітень 1939 р.)», «Пропозиції голови ради міністрів П.Телекі щодо закону про Карпатську Україну», «Перебування М.Козми у Варшаві та його виступ з русинського питання (22-27 квітня 1939 р.)».

До джерельної бази дослідження увійшли публікації документів і матеріалів [15, 17-22, 28]. Хоча переважна їх більшість видана за роки радянської влади, проте в них поміщені оригінальні документи, які проливають світло на зовнішньополітичну діяльність Німеччини, Польщі, Румунії, Угорщини, Італії, Югославії відносно Чехословаччини і Закарпаття. Окремі аспекти внутрішньополітичного життя краю наприкінці 30-х років відображені у збірниках документів, підготовлених вченими Ужгородського державного університету [23, 32]. В останні роки з'явилися збірки документальних матеріалів з досліджуваної теми, які дозволяють по-новому подивитися на різні сторони суспільно-політичного життя Закарпаття напередодні Другої світової війни [26, 27]. Заслуговують на увагу збірники до-

кументів про зовнішньополітичну діяльність Угорщини, видані угорськими істориками. В них міститься значний фактичний матеріал про шпигунську діяльність А.Бродія, польсько-угорські терористичні акції проти Закарпаття, ставлення Німеччини до краю, підготовку гортистів до вторгнення та окупацію ними цілого Закарпаття.

Окремого розгляду заслуговує щоденник відомого українського письменника і активного учасника подій 1938-1939 рр. В.Гренджі-Донського «Щастя і горе Карпатської України» [16]. Ще в жовтні 1938 р. В.Гренджа-Донський почав писати щоденник, присвячений Карпатській Україні. Тоді він не являв собою чогось єдиного, цілого, завершеного. Проживаючи в Словаччині, складав до купи розрізнені записки і вирішив їх видати окремою книжкою під назвою «Мадярські звірства». Однак цього зробити не вдалося. Словаччина стала союзником Угорщини і Німеччини в роки війни, і вихід у світ таких обвинувачувальних матеріалів міг, як вважали, зашкодити «братньому» союзові угорців і словаків. Не вдалося видати цю книгу і пізніше. Втративши всі надії, В.Гренджа-Донський повністю віддав себе роботі над художніми творами. В останні роки життя він працював над романом «Сини Верховини». В 1974 р. письменника не стало. Після смерті батька дочка Зірка Гренджа-Донська вирішила на свої кошти видати 12-томне зібрання його творів. У 8-му томі цього видання поміщено щоденник В.Гренджі-Донського «Щастя і горе Карпатської України». В передмові до нього упорядники тому пишуть: «Ми раді, що хоч із великим спізненням, — бо майже по 50-ох роках після цих історичних подій, — масмо можливість сповнити бажання автора й опублікувати його цінні матеріали» [16, передмова]. Мрія письменника здійснилася, але вже після його смерті.

Щоденник В.Гренджі-Донського складається з двох великих за обсягом розділів, які доповнюють один одного. У першому — «З великих днів Карпатської України» — описані події з 7 жовтня 1938 р., коли політичні сили краю вибороли автономні права, до 15 березня 1939 р., коли закінчилося останнє засідання Союму Карпатської України, на якому була проголошена незалежна держава і обрано президентом Августина Волошина. Автор у першому розділі щоденника детально описав прихід до влади А.Бродія, його арешт і призначення Прагою прем'єр-міністром А.Волошина, соціально-економічну і політичну діяльність обох автономних урядів. На сторінках цього розділу читач знайде великий фактичний матеріал про напади угорських і польських терористів, антиукраїнську діяльність проугорської «п'ятої колони». Письменник не замовчує також конфлікти, які виникали в українському таборі.

В.Гренджа-Донський детально описав вибори і самі засідання Союму Карпатської України. Він наводить наслідки голосування по всіх округах краю, не обминаючи жодного населеного пункту. Як відомо, із 92,5% на-

селення, яке взяло участь у голосуванні, 92,4% — проголосували за Українське національне об'єднання, яке очолював Ф.Ревай. «Цим успіхом можемо бути горді, — пише В.Гренджа-Донський, — ніхто не сподівався, навіть крайні оптимісти не очікували такої перемоги. Скажіть тепер, будьласка, чи після цього наш народ не є зрілим до державного життя?!» Перший розділ завершується вторгненням гортистів у Карпатську Україну, коли «дикий азіят рішив брутально своїм брудним чоботом здавити вимріяну Волю».

Другий розділ щоденника — «Під чоботом окупанта» — присвячений трагедії Карпатської України та її мужніх захисників. Його хронологічні рамки охоплюють період з 15 березня до кінця серпня 1939 р., коли В.Гренджа-Донський емігрував до Словаччини. Цей розділ, фактично, розкриває звірства угорських гонведів та терористів над місцевим населенням. Знаходячись у Тячівській тюрмі, а згодом у концтаборі Вар'юлопош, В.Гренджа-Донський скрупульозно записував свідчення військовополонених, причому робив це нелегально, ховаючись від адміністрації концтабору. У другому розділі поміщені матеріали, в реальності яких сучасний читач почне сумніватись. Однак, так воно було в дійсності. Самі за себе говорять назви свідчень — «Знущення в Кривій», «Мадярський вояк полоненому вибиває око», «Замордування учителя Дмитра Остапчука», «Знасилювання і морд жінок», «Мадяри порють черева, щоб вилазили кишки», «Топлять січовиків живими в Тисі», «Штаба заліза до шиї січовика», «В державній лікарні в Кривій ранених розстрілюють кулями «думдум», «Гонведи грабують, штиком видовбують золотий міст із рота» тощо. Неабияку цінність становить додаток до щоденника, в якому поміщено список загиблих січовиків. Він налічує 116 осіб.

В чому ж сила щоденника В.Гренджі-Донського? Сила його в правдивому висвітленні подій. Він нічого не видумує, а пише все так, як йому переказували. «Щастя і горе Карпатської України» — це фактично збірник споминів багатьох людей, які пережили радість і трагедію 1939-го року. І саме тому щоденник В.Гренджі-Донського — цінне джерело для вивчення історії Карпатської України. В ньому історик наших днів може почерпнути для себе безліч фактів, яких не знайде ніде. Не випадково, що щоденник високо оцінив відомий історик П.Стерчо. Говорячи про важливість щоденника, він писав: «Ці хронікерські записки мають більшу документальну важливість від якого-небудь старовинного літопису, що на нього історики покликуються з повагою і достовірністю, бо писані вони кожного дня, коли ті події відбувалися, тому і відображені в них безпосередні враження» [16, передмова].

Архівні та опубліковані документи доповнюються матеріалами закарпатської та галицької періодики — цінним джерелом у висвітленні міжнародного, політичного, соціально-економічного та культурного станови-

ща Карпатської України досліджуваного періоду. На сторінках газети «Нова свобода», яка видавалася в Хусті, міститься великий фактичний матеріал про стан розвитку промисловості, сільського господарства, торгівлі та фінансів Карпатської України. Чимало статей, репортажів і повідомлень описують внутрішньополітичне становище країни, руйнівні дії угорських і польських терористів, античеську і антиукраїнську діяльність проугорської «п'ятої колонії» тощо. «Нова свобода» постійно повідомляла своїх читачів про фінансову і моральну підтримку Карпатської України українською діаспорою світу.

Перший номер українського незалежного щоденника «Нова свобода» вийшов 15 червня 1938 р. під редакцією Василя Фірцака (пізніше головним редактором призначили В.Гренджу-Донського). Газета видавалася в друкарні «Свобода», яку очолював майбутній голова УНО Ф.Ревай. Вона була майже єдиним друкованим органом в Закарпатті, який видавався масовим тиражем. Вихід у світ першого номера газети високо оцінили відомі політичні діячі, представники освіти, науки і культури краю.

Майбутній міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю.Ревай відзначив, що «справа щоденника є загальною справою нашого суспільства, не дивлячись на його партійно-політичний стаж. Наше відродження відповідно до сьогоденної доби в рамках демократичної республіки скорим темпом йде вперед. Народні маси освідомлюються, отже ми, що держимо руку на живчику нашого суспільного життя, не могли не бачити, що без щоденної преси нам більше не обійтись. Пускаємо в світ «Нову свободу» й тільки одне бажаю щоденникові, щоб всі українці спільними силами піддержували його» [60, 1938, 16 черв.]. А на глибоке переконання майбутнього міністра охорони здоров'я М.Долина, «мірилом культурності кожної нації є його преса. Покажи мені пресу, я тобі скажу який це народ... Ми не можемо чекати підмоги від чужих, тільки від самих себе. І я надіюся, що весь український загальний своя жертволюбивістью підпре нашу «Нову свободу» [60, 1938, 16 черв.]. Його колега, видатний український хірург О.Фединець розмірковував: «Політикою не маю часу займатися, але розумію вагу українського щоденника, який має повстатися власними силами. Це велике діло, мало щоденників є на світі, які б виходили на власні сили. Українське громадянство може бути горде на себе, що спромоглося на щоденник» [60, 1938, 16 черв.]. Вихід першого номера газети «Нова свобода» підтримали шкільний інспектор Юлій Гуснай, керівник гуцульської «Просвіти» у Рахові Михайло Марущак, директор торговельної академії в Мукачеві Августин Штефан та сотні інших.

Упродовж 30-х років у Східній Галичині видавалися десятки українських газет і журналів, які висвітлювали історичні події, пов'язані з Кар-

патською Україною. Лише один їх перелік засвідчує, що українське населення цього регіону мало широкий вибір інформації про міжнародне, соціально-економічне і внутрішньополітичне становище Закарпаття в 1938-1939 рр. Такі видання, як «Літопис Червоної Калини», «Неділя», «На переломі», «Авангард», «Жіноча доля», «Жіноча воля», «Діло», «Новий час», «Нова зоря» та ряд інших, намагалися поміщати на своїх сторінках найширшу інформацію про події за Карпатами.

Головна увага в пресі приділялася висвітленню подій, пов'язаних з боротьбою закарпатців за автономні права. Невідомий автор статті у львівському журналі «Неділя» ще в 1930 р. з обуренням писав про небажання чеських властей надати автономію жителям краю [61, 1930, ч.30]. Преса Галичини постійно нагадує чехословацькому уряду про необхідність виконання взятих на себе зобов'язань. З цього приводу львівський часопис «Діло», який був офіційним друкованим органом УНДО, писав: «Найкраще було би признати слушність чеському уряду, що рішився виконати прийнятій десять літ тому міжнародні власні законодавчі зобов'язання щодо Закарпаття» [37, 1931, 24 січ.]. Газета робить докір і польським властям. На її думку, українці Галичини більше заслуговують на одержання автономних прав, бо їхня національна свідомість «де-де вище від того рівня і стану, що на Закарпатті» [37, 1931, 24 січ.].

Кореспонденти галицьких газет і журналів уважно слідкували за підсумками перепису 1930 р. в Закарпатті. Автор статті «Автономія Закарпаття і новий перепис», надрукованій в газеті «Діло», доводив, що «лише автономічний устрій, загарантований Закарпаттю міжнародним і чехословацьким законодавством, може дати йому можливість прискіпити культурний розвиток» [37, 1931, 24 лют.]. Висловлювалася надія, що «державний розум чеських керманічів каже сподіватися, що ця справа буде в найближчому часу поладжена» [37, 1931, 24 лют.]. У 1939 р. «Діло» опублікувало виступ посла чехословацького парламенту Ю.Гусная, який закликав празький уряд виконати взяті на себе зобов'язання. Названий посол добивався тільки взаємопорозуміння, коли говорив: «Населення, яке щиро й одверто приєдналося в 1919 році до нашої республіки..., як тоді безмежно довіряло вам, так і сьогодні від вас нічого іншого не бажає, як щирого довір'я» [37, 1931, 9 груд.].

Наприкінці 30-х років на перший план висувається подача матеріалів про січневі події 1919 р. Чому саме їм приділялася особлива увага? Вони, на думку галицьких кореспондентів, свідчили про короткочасний, але вагомий за своїм змістом спалах свідомості закарпатців, коли 21 січня 1919 р. 400 делегатів Всеукраїнських зборів в Хусті проголосували за злуку краю з УНР. Робиться висновок, що ці події послужили підґрунтям жовтню 1938 р., коли Закарпаття здобуло автономний устрій. Події 1919 р. висвітлені в статті М.Творидла «Перші революційні пробіски на Карпатській

Україні [51, 1938, ч.12], спогадах І.Молещія «Моя виправа на Закарпаття» [51, 1938, ч.4], В.Бірчака «З Ужгороду до Хусту» [37, 1938, 23 лист.].

Хоча галицька преса протягом всього міжвоєнного періоду поміщала інформацію про Закарпаття, однак саме на кінець 30-х років припадає зростання інтересу українців Східної Галичини до краю. Починаючи з жовтня 1938 р., Закарпаття посідає центральне місце на сторінках галицьких газет і журналів. В цьому нема нічого дивного, бо в цей період у Карпатській Україні відбувалися події, що викликали великий резонанс у світі. Враховуючи відсутність належної джерельної бази, свідчення галицької преси, підкріплені архівними документами і науковими дослідженнями, мають важливе значення. Вони дають змогу з'ясувати позицію, яку займали українці Східної Галичини стосовно Карпатської України. Матеріалам, опублікованим на сторінках галицької преси, можна довіряти. Цілий ряд їх власних кореспондентів були акредитованими у Закарпатті. Завдяки їм читачі мали змогу одержувати регулярну інформацію, як правило, відразу після подій. Тут слід виділити репортажі і статті власкора львівського часопису «Діло» Р.Голіяна.

Нерідко преса Східної Галичини поміщала на своїх сторінках передруки з урядової газети «Нова свобода». Однак необхідно відзначити, що першочергова увага надавалася статтям, репортажам і коментарям власних кореспондентів.

Міжнародне становище Карпатської України наприкінці 30-х рр. було надзвичайно складним. Серед країн, які постійно висували територіальні претензії до краю, виділялася Угорщина. Її уряд вважав себе єдиним повноправним претендентом на оволодіння Карпатською Україною. Галичина уважно слідкувала за розвитком подій у Закарпатті та навколо нього. На сторінках галицької періодики міститься чимало матеріалів про відношення Угорщини, Польщі, Німеччини, Румунії, Англії, СРСР до Закарпаття. М.Данько, автор статті «Європейська криза й українська справа», справедливо писав, що останнім часом «українців згадують у пресі при кожній нагоді» [37, 1938, 2 жов.]. Головною причиною цьому послужили події у Закарпатті, зокрема здобуття його жителями автономних прав. Українці Галичини всіляко підтримували закарпатців, сподіваючись, що і Польща поступить аналогічно. Що стосується останньої, то, як заявив міністр закордонних справ А.Бек, «при нинішньому стані польсько-українських взаємин безумовно прикрим є сам факт заповідження автономії Закарпаття» [37, 1938, 18 жов.].

Починаючи з жовтня 1938 р., у галицькій пресі, зокрема часописі «Діло», з'являється цілий ряд публікацій про позицію Угорщини щодо Закарпаття. Угорський уряд вимагав негайного проведення плебісциту в країні, сподіваючись на його позитивні для себе результати. З цього приводу «Діло» передрукувало з угорської газети «Мадяршаг» статтю «Домагає-

мося плебісциту на Підкарпатській Русі». В ній говорилося: «Домагасьмося, щоб руський нарід, який 20 років зазнавав стільки лиха під чеським пануванням, міг в кінці сам рішити свою долю» [37, 1938, 6 жов.]. Добре розуміючи, що сама агітація не дасть відчутних результатів, гортистська Угорщина розпочала активну дипломатичну роботу, яка нерідко велася нечесними методами по відношенню до Закарпаття — складової частини федеративної Чехословаччини. Багато в чому доля краю вирішувалася на переговорах 1938 р. між Чехословаччиною і Угорщиною в Комарно. На них угорські дипломати в черговий раз висунули ідею плебісциту, але вона була рішуче відкинута їх чехословацькими колегами. Справедливо писало «Діло», що «... у зв'язку з цими переговорами справа Закарпаття стала найголовнішою і найактуальнішою проблемою дня» [37, 1938, 7 жов.].

Переговори закінчилися безрезультатно, і тоді регент Угорщини М.Горті звернувся до учасників конференції, яка проходила у Відні. Преса Галичини детально описала позицію Німеччини, Англії, Франції та Італії стосовно ситуації, яка виникла після завершення угорсько-чехословацьких переговорів. Особливо небезпечною галицька преса вважала пропозицію Італії про поділ Закарпаття на три частини під опікою ряду держав, що сприяло ліквідації Чехословаччини. Однак, на той час Німеччина італійську пропозицію не підтримала, вважаючи за краще включити Закарпаття до складу Словацької держави і тим самим завадити утворенню спільного угорсько-польського кордону. Проте не відкидалося і приєднання краю до Угорщини. Німеччина постійно шантажувала Карпатську Україну, чекаючи, коли Угорщина приєднається до антикомінтернівського пакту. Проблема угорсько-польсько-чехословацьких відносин кінця 30-х років знайшла детальне висвітлення в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, про що мова буде йти нижче.

Український уряд в Закарпатті рішуче виступив проти імперських зазіхань Угорщини. Галицька преса передрукувала з «Нової свободи» інтерв'ю міністра Карпатської України Ю.Ревая, який неоднозначно заявив: «Ми стоїмо на становищі самовизначення всіх народів і на тій базі готові дійти до порозуміння з Мадярщиною» [37, 1938, 20 жов.]. Своє ставлення до проблеми територіальної цілості Закарпаття преса Галичини висловила у статті «Чого хоче українське Закарпаття?». «Нині ті границі, — писало «Діло», — без волі українського населення Підкарпаття не має право ніхто змінювати чи їх коригувати. Це слід особливо пригадати чехословацькій владі на випадок будь-яких переговорів з Мадярщиною» [37, 1938, 20 жов.]. Необхідно відзначити, що доля Закарпаття не залежала від його уряду. Не міг суттєво на неї вплинути і чехословацький уряд. Навколо краю била гра, планувалися і проводились різні політичні комбінації, які закінчилися тільки 12 березня 1939 р. Вже наступного дня німецький посол в Бухаресті Ерדмансдорф повідомив Горті і прем'єр-міністра Телекі про

дозвіл Гітлера на захоплення Угорщиною Карпатської України одним ударом [1002, С.93].

Інкони угорська преса поміщала статті, в яких відмовлялася від раніше надрукованого матеріалу. Так, напівофіційна газета «Постер Льюйд» доводила, що «Мадярщині навіть не снилося посягати на Закарпаття. Всю пресову дискусію довкола цієї справи спричинили диявольські сили московського Комінтерну» [37, 1938, 20 жов.]. Преса Галичини з таким твердженням не погоджувалася. Навіть «Діло» — орган, вороже настроєний щодо СРСР, вказував, що «совітська преса подає дуже мало вісток про українське Закарпаття» [37, 1938, 23 жов.].

Зустрічаємо кілька повідомлень про взаємини уряду А.Волошина з Німеччиною. Преса Галичини підтримувала обрану карпатським урядом орієнтацію. Вона схвально зреагувала на рішення Волошина про продажу книги Гітлера «Майн кампф» і дозвіл німецькій меншині організувати партію нацистського зразка. Повідомлялося також про зворотню реакцію німецького уряду, що виявив задоволення з цього приводу [37, 1938, 22 жов.]. Галицька періодика інформувала своїх читачів про грошову позику в сумі 100 тисяч злотих «на зимову поміч для найбідніших українців на Підкарпатті», яку обіцяв надати німецький уряд [38, 1938, ч.14]. Говориться про виїзд з Німеччини господарсько-промислової комісії для «усталення планів розбудови Підкарпаття» [38, 1938, ч.12]. Члени комісії переконували А.Волошина, що Закарпаття у недалекому майбутньому нічим не поступатиметься Швейцарії. Висока оцінка давалася ініціативі управи Українського Національного Об'єднання в Німеччині, яка «видала комунікат у справі збірки на національний фонд Карпатської України» [39, 1939, ч.6]. Редакція газети «Діло» вірила в «виразно прихильне ставлення до національного самовизначення Закарпаття нацистського органу «Фолькішер Беобахтер» [37, 1938, 8 жов.]. Складалося таке враження, що Німеччина не дозволить Угорщині захопити Карпатську Україну. Це ввело в оману і пресу Галичини. Газета «Діло» помістила на своїх сторінках оптимістичне повідомлення «Німеччина не допустить до замаху на Карпатську Україну» [37, 1938, 20 лист.]. Підтвердженням такого висновку львівський часопис «На переломі» вважав появу в краї німецьких військових фахівців, які допомагали формувати окремі січові загони на зразок нацистських військ СС [52, 1939, 5 лют.].

Зацікавилася Закарпаттям Великобританія. Власний кореспондент львівського журналу «Неділя» повідомляв про зацікавлення представника Міністерства закордонних справ країни лорда Рансімена українським питанням взагалі, а справами Закарпаття зокрема. Інформувалося про його зустріч з А.Волошином, яка відбудеться найближчим часом [61, 1938, ч.31]. Інший галицький журнал «Жіноча доля», що видавався в Коломиї, опублікував повідомлення «Англіїці цікавляться долею Підкарпаття», в якому говорилося про різке зростання інтересів Великобританії до краю. Воно

проявлялося в тому, що «за останній місяць англійські газети помістили около 520 згадок про Закарпаття» [39, 1938, ч.14].

Отже, інформація галицької преси про міжнародне становище Карпатської України в кінці 30-х років свідчила про те, що воно було важким і суперечливим. Не легшим було також соціально-економічне становище, яке особливо погіршилося після рішень Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. Преса Галичини на своїх шпальтах поміщала різноманітні повідомлення щодо цього. Галицький економіст Є.Храпливий опублікував дослідження «Карпатська Україна в числах», в якому переконував, що «продукція в сільському господарстві Карпатської України зростає і це свідчить про зріст хліборобської культури загалом. Нема сумніву, що він буде ще більшим...» [37, 1938, 19 жов.]. Стаття Є.Храпливого була опублікована в 1939 р., а наступного року становище значно погіршилося. Газета «Діло» повідомляла, що «Карпатська Україна має запевнене прохарчування до березня» [37, 1938, 21 груд.]. Зустрічаються матеріали про спроби уряду А.Волошина виправити становище. Коломийський журнал «Жіноча воля» повідомляв про початок поставок кукурудзи з Румунії [38, 1939, ч.1]. Прийшла також допомога з США, від ОДВУ — «117 великих накунків, з яких деякі важать по 350 кг. Є в них чоботи, взуття, одіж, шкіра. ОДВУ організує теж збіркову акцію медичних приладів, інструментів та інших потрібних речей для лічниць» [37, 1939, 14 лют.]. «Через деякий час, — повідомляло «Діло», — ця ж організація вислала на Карпатську Україну товарів на суму 100 тисяч доларів» [37, 1939, 19 лют.].

Переважна більшість матеріалів галицьких газет і журналів висвітлювала переважно позитивні зрушення в економіці Карпатської України. «З Підкарпатської України, — говорилося в коломийському журналі «Авангард», — наспіли вістки, що там мали натрапити на багаті залежі мінеральних руд. Геологічні комісії натрапили на великі залежі земновоску, нікелю, алюмінію, фосфору, вугілля і нафти...» [34, 1938, ч.2]. Добре стояла справа з видобуванням солі. Щорічно в солотвинських копальнях видобувалося 174 тисячі тонн солі вартістю 56 млн. чеських крон. З цієї кількості населення Карпатської України споживало тільки 7 тисяч, а решту (167 тисяч) експортували до Чехії [37, 1939, 14 лют.]. На Карпатській Україні діяли 585 млинів і 20 фабрик по виробництву спирту [37, 1939, 14 лют.]. Піддала галицька преса про поліпшення руху залізничного транспорту, про відкриття нових залізничних шляхів. Розроблялися нові господарські плани, складалися нові фінансові бюджети. Однак, вони вимагали великих коштів, а їх уряд не мав. Кореспондент львівського журналу «Новий час» зауважений був визнати, що «бюджет Карпатської України шкутильгає» [58, 1939, 15 берез.]. Винними в цьому вважалися чеські власті.

Преса Галичини поміщала матеріали про Хуст — нову столицю Карпатської України. Зверталася увага на кількісне збільшення його населен-

ня. «Цікаво, — відмічав власкор «Діла» Р.Голіян, — що Хуст прийняв, вглинув у себе досить легко кількатисячну хвилю еміграції з окупованої полоси...» [37, 1938, 24 лис.]. Говорилося про велику реформаторську роботу, яка велася в місті, про перспективи нової столиці. Хоча галицька періодика відмічала, що її жителів «тішить не так уже ця перспектива майбутнього Хусту, як ця віра, ця радість, ця воля праці на себе» [37, 1938, 24 лист.].

Кореспонденти галицьких газет і журналів, як і населення Східної Галичини, неодноразово ставили перед собою питання: чи вистойть Закарпаття? Журнал «Жіноча доля» займав оптимістичну позицію: «Насувається питання: чи така мала, переважно гориста країна, дасть собі господарську раду? Приміром, потішаючим приміром, мусить нам бути Швейцарія. Край скель, гір, лісів, вод, а через свою освіту, солідарність, господарність стоїть на чолі найкультурніших народів. І наше Підкарпаття має подібні умовини. Англійські туристи, що цього року численно з'їхались були на Підкарпаття, були красою наших гір захоплені. Підкарпаття має до 300 мінеральних джерел, має пребагаті ліси, відповідні до розведення деревного промислу. Має піднесення, що найкраще надається до садівництва, виноградарства. Підкарпаття має пасовиська, полонини, де може найкраще розвинутися молочарство. Підкарпаття має народ талановитий, здібний, характерний, що перетерпить, не зломився, не зденаціоналізувався навіть у 900-літній малярській неволі» [39, 1938, ч.20]. Такими бачились галицькому журналісту перспективи соціально-економічного розвитку Закарпаття. Необхідно констатувати, що преса Галичини нерідко бажане видавала за дійсне. Не були, зокрема, створені умови для розвитку туризму. Сучасні дослідники справедливо відзначають, що «основним завданням уряду Карпатської України було задовольнити населення краю промисловими та продовольчими товарами» [205, С.62].

На сторінках галицької періодики знайшли відображення політичні події жовтня 1938 — березня 1939 рр. у Карпатській Україні. Галичани з великою радістю сприйняли звістку про призначення 11 жовтня 1938 р. А.Бродія прем'єр-міністром автономного уряду Підкарпатської Русі. Давши йому характеристику, Р.Голіян справедливо писав, що «цей уряд встановлений компромісним, одностороннім рішенням обох Народних Рад, української та «русской», що є одиночним, тепер діючим представником волі закарпатського населення. Компроміс був наказом хвилини і впливав з безумовної конечности консолідації, якщо країна не мала потонути у вирі анархії» [37, 1938, 21 жов.]. Преса Східної Галичини через своїх власних кореспондентів на Закарпатті намагалася зустрітися з прем'єр-міністром краю. Р.Голіян взяв інтерв'ю у А.Бродія: «В чому полягають труднощі з устійненням кордонів з Мадярщиною? — Мадяри вимагають від нас південної частини Закарпаття, причому хочуть дістати Ужгород, Мука-

чів, Севлюш, Королево та відрізати нас від спільного залізничного шляху. Життєздатність Закарпаття була б тоді мінімальна. А коли б з волі великодержав такій прийшло би до плебісциту і коли б тоді південна частина Закарпаття з'явилася таки за мадярами — то що тоді? Ваш уряд твердить, що без тої південної частини життєздатність держави буде мінімальна. — Думаємо, що такий вислід мало правдоподібний» [37, 1938, 22 жов.].

Із вищенаведеного інтерв'ю випливало, що А.Бродій намагався себе видавати за справжнього поборника інтересів краян. «Діло» уважно слідкувало за його діяльністю. 17 жовтня 1938 р. редакція газети «Нова свобода» звернулася з листом до прем'єр-міністра, в якому заявила рішучий протест проти агітаційних дій на користь Угорщини Автономного Землеробського Союзу, очолюваного ним у недалекому минулому. В листі, передрукованому галицькими газетами, зокрема часописом «Діло», говорилося, що «у неділю АЗС розповсюджували летючки на зразок Мадярщини, в яких населення АЗС розповсюджували летючки на зразок Мадярщини, в яких населення АЗС розповсюджували летючки на зразок Мадярщини» [37, 1938, 25 жов.]. Лист закінчувався попередженням про вжиття відповідних заходів: «Ми, українці, будемо приневолені в такий самий спосіб відповісти на ці провокації» [37, 1938, 25 жов.]. Не даючи свого коментаря цим подіям, газета тільки констатувала факт.

Після проведеної А.Бродієм конференції з угорськими властями в редакції газети «Діло» закрився сумнів у тому, що він є справжнім захисником краю, хоча про зраду прем'єр-міністра мова не йшла. «Дивну поголоску реєструє берлінський «Фолькішер Беобахтер»... Конференція прем'єра Карпатської України з Мадярським урядом довела до порозуміння в тому дусі, що мадярська етнографічна територія мала б перейти до Мадярщини, а решта Закарпаття мало б бути незалежною державою, але в митній унії з Мадярщиною...» [37, 1938, 25 жов.]. Це повідомлення до певної міри шокувало Галичину. Редакція газети не повірила в правдивість інформації, вважаючи її провокацією «Фолькішер Беобахтер» і підкинену угорцями: «Ця вістка... така підозріла своїм змістом, що треба вичекати на її офіційне потвердження... Сумніваємось, щоб прем'єр Бродій міг дістати згоду свого кабінету та згоду обох Національних Рад Карпатської України на це» [37, 1938, 25 жов.]. 26 жовтня 1938 р. А.Бродій був заарештований за проугорську шпигунську діяльність. «Бродій за добрі гроші (їх знайшли при ньому при його арешті), — повідомляв журнал «Жіноча воля», — хотів продати волю країни, котрою мав правити, відвічним ворогам мадярам» [38, 1938, ч.14]. З'являються матеріали про підготовку судового процесу над А.Бродієм, місцеперебування його сім'ї [37, 1938, 19 лист.].

Новим прем'єр-міністром чехословацький уряд призначив А.Волошина — відомого громадського діяча. Рішення празької влади галицька преса відповіла, як «передачу влади в руки щирого українця» [38, 1938, ч.14]. Для української преси Східної Галичини характерна певна ідеалізація

А.Волошина. Можливо, саме тому відсутні будь-які матеріали, які були б спрямовані проти нього. Постать А.Волошина з'являється навіть в художніх творах. Письменник-сатирик Ф.Гриндик у фейлетоні «Тому двадцять літ» доводив закономірність політичного тріумфу Волошина [51, 1938, ч.12].

Галицька преса не залишала поза увагою і С.Фенцика, соратника А.Бродія, зокрема його антиукраїнський виступ 17 листопада 1938 р. в Будапешті. «Діло» так передавало слова С.Фенцика: «Рускій народ міг довгі століття задержатися в рамках малярської держави... Двадцятилітній побут у Чехословацькій державі був неволею, з якої тепер усі «русскі» хочуть визволитися» [37, 1938, 19 лист.]. До цього необхідно додати, що наступні події повністю підтвердили висловлювання С.Фенцика. Його думки прослідковуються в антиукраїнських листівках, які набули масового розповсюдження в краї.

Уряду Карпатської України доводилось діяти у надзвичайно складних умовах. До факторів, які ускладнювали і дестабілізували внутрішнє становище в краї, слід віднести постійні напади терористичних загонів з угорської і польської територій. Преса Східної Галичини теж не могла обминути цю проблему. На її сторінках регулярно поміщалися матеріали з цього приводу. В одному із них розповідалось про сутички з угорськими терористами поблизу Берегова, в яких загинув чеський жандарм Андрій Риган — «щирий прихильник українців». Часопис «Діло» повідомляв деталі його смерті: «Ригана зранили диверсанти в ногу. Опісля підійшов до нього маляр і добив його вистрілом з револьвера в чоло. Потім ще й ограбив убитого героя, забравши в нього 600 чеських крон, годинник, книжку та ще інші дрібні речі» [37, 1938, 19 жов.]. Терористи неодноразово з'являлися в околицях цього міста.

Нерідко карпатським січовикам і чеським прикордонникам вдавалося їх затримувати. Терористи були озброєні «скорострілами, ручними гранатами та автоматичними пістолетами». Значна їх група була ліквідована поблизу Сваляви. «Сторожова служба, — повідомляло «Діло», — взяла в полон 304 озброєних терористів». Ця цифра, безумовно, значно перебільшена. Вона повідомляє хіба-що про загальну кількість затриманих терористів. На думку вищеназваної газети, заарештовані були «інтелігентами, членами расистської ідеологічної організації» [37, 1938, 19 жов.]. Банди терористів щедро оплачувалися угорським і польським урядами. Галицька преса передрукувала інтерв'ю А.Волошина німецькому друкованому органу «Ляйпцігер Нойесте Нахріхтен», в якому прем'єр-міністр інформував, що «... в кишенях 305 закордонних терористів, яких ми зловили, знайдено не менше як сім мільйонів чеських крон» [37, 1938, 19 жов.]. Зустрічаються повідомлення про українізацію жандармерії, перед якою ставилося завдання ліквідувати терористів [37, 1938, 3 лист.].

Нерідко на території краю давала про себе знати угорська «п'ята коло-

на». На жаль, на сторінках галицької преси майже повністю відсутні відомості з цього приводу. Говориться тільки про істерію, яку підняла угорська преса проти А.Волошина [37, 1938, 28 жов.]. На нашу думку, факти саботажу, ворожого пропаганди, паплюження особи Волошина могли викликати двоякі судження у галицьких читачів про розвиток політичних подій у Закарпатті. Саме тому червоною ниткою через переважну більшість матеріалів проходить ідея всенародної підтримки місцевим населенням уряду А.Волошина. Однак архівні документи, що неодноразово наводяться в нашому дослідженні, свідчать, що справа стояла далеко не так.

Писала галицька преса про розпуск всіх політичних партій в краї і утворення УНО. На сторінках львівського часопису «Діло» з'являються окремі публікації з цього приводу. Спочатку дається тільки констатація факту: «Тільки одна листа до Карпатського Союму» [37, 1939, 28 січ.], «Розв'язання політичних партій» [58, 1939, ч.16]. З цих повідомлень важко зрозуміти позицію політичних сил і галицької преси до такого рішення карпатської влади. Наступні публікації більш конкретні. Р.Голіян у статті «Переломові дні Карпатської України» дав таке визначення УНО: «Це нова партія... з тоталітарними засновками, зі своєрідною системою фашизації» [37, 1939, 16 лют.]. Під «системою фашизації» автор статті розумів «строге здисциплінування всього політичного і громадського життя під одною авторитарною кермою». Невідомий автор статті «Розв'язання політичних партій», опублікований у «Новому часі», вітав це рішення уряду, яке матиме «далекосяжне значіння для внутрішнього життя й національної консолідації Карпатської України», бо «різношерстні політичні угруповання... розбивали національну єдність населення» [58, 1939, ч.16]. Р.Голіян вважав виникнення УНО «потребою часу», необхідністю «зліквідувати всі внутрішні спори та суперечні тенденції, зі зрозумінням, що тільки координація всіх національних течій в одній, здисциплінованій, національно-виховній системі — є в силі та в праві повести наріз на висоту повної самосвідомості свого національного «я», зрозуміння своїх обов'язків і прав у рамках інтересів національної збірності» [37, 1939, 16 лют.].

Період між лютим і березнем 1939 р. детально описав Р.Голіян на сторінках часопису «Діло». Йому належать кілька репортажів з місця подій («Спокій і право», «Переломові дні Карпатської України», «Тріумфальні передвиборні збори в Карпатській Україні» та інші). В них він емоційно описав обстановку, в якій проходили вибори. Голіян не залишив поза увагою той факт, коли «... на носилках принесли Івана Гисема, 75-літнього старця без ніг», який віддав свій голос за УНО [37, 1939, 22 лют.].

Червоною ниткою через пропагандистські заходи уряду Карпатської України проходила ідея незалежності. Будь-яка спроба втручання у внутрішні справи краю розцінювалася як загроза самостійності. Уряд і насе-

лення Закарпаття негативно сприйняли звістку про призначення чеського генерала Л.Прхали третім міністром Карпатської України. Засудили цей факт і українці Галичини. Львівський часопис «На переломі» помістив повідомлення «Карпатська Україна не хоче Прхали», в якому констатувалося, що «міністром Карпатської України може бути тільки українець» [52, 1939, ч.6]. Газета «Діло» інформувала читачів про хід «протестаційних сходин проти номінації генерала Прхали карпатоукраїнським міністром», які відбулися 21 січня 1939 р. в Хусті. Аналогічні демонстрації мали місце в Перечині, Білках та інших містах і селах Карпатської України. Вони теж зафіксовані на сторінках названого часопису [37, 1939, 24 січ.]. Редакція львівського журналу «Українське юнацтво» твердила, що лише «сильна Карпатська Січ може бути протиставлена таким актам втручання чеського уряду». Призначення Прхали українським міністром розцінювалося, як спроба «накладати на український уряд свою руку» [69, 1939, ч.1]. Справа закінчилася прийняттям компромісного рішення: Прхала в новому уряді виконував обов'язки міністра транспорту і практично був усунений від влади. Часопис «Діло» так писав з приводу відставки Прхали: «Гідна постава карпатоукраїнського уряду. Генерал Прхала прийшов до переконання, що він в Хусті зайвий» [37, 1939, 24 січ.].

Населення Східної Галичини мало можливість детально ознайомитися з ходом та результатами виборів до Союму. «Вибори в Карпатській Україні, — говорилося в статті «Вміли одностайно стати», поміщеній на сторінках журналу «Жіноча воля», — сповнили гордістю всі українські серця і для всіх українців на цілім світі дали дві науки. Перша з них є та, що «тільки в єдності сила», а друга це та, що «як самі собі не поможемо, то ніхто нам не поможе» [38, 1939, ч.5]. Той же журнал писав: «Показалося, що на кожних сто голосів 92 віддало свій голос на українську державну листу. Це був доказ, що наші брати на Підкарпатті вповні національно свідомі» [38, 1939, ч.4]. Газета «Діло» надрукувала результати виборів у поодиноких округах, а також прізвища послів до Союму [37, 1939, 14, 15 лют.]. В одному з її номерів була передрукована стаття «Волошин про вибори», що являла собою виступ прем'єр-міністра з приводу перемоги на виборах [37, 1939, 15 лют.]. Р.Голіян писав про піднесення рівня національної свідомості закарпатців: «Та ось, коли карпатські українці дістали повну свободу виявити свою волю, вони виявили її так пророчисто, що весь світ відкрив очі з дива. Як то?! Хіба це ті самі, про яких деяка преса писала, що вони не знають, яка їх рідна мова, що тяготять до Мадярщини, що протестують проти уряду А.Волошина? Невже це ті самі?! Карпатоукраїнська людність дала гідну відповідь на всі ті наклепи і клевети» [37, 1939, 14 лют.].

15 березня 1939 р. розпочав свою роботу Союм Карпатської України. Однак, він проходив в умовах, коли угорська армія вже вторглася в межі суверенної країни. Напад угорських військ співпав з кровопролитними

сутичками між Карпатською Січчю і чеськими військами. Вони значно ускладнили обстановку і зробили негативний вплив на розвиток наступних подій. Невідомий автор статті, опублікованої в журналі «Жіноча воля», писав, що 14 березня «чеське військо, яке нібито вважалося «союзниками» карпато-українців, напало на будинок карпато-української Січі в Хусті. Чеські війська почали стрільбу із скорострільів, обстрілювали навіть жіночі відділи. Впали ранені й убиті сини Карпат» [38, 1939, ч.4]. Галицький кореспондент не знав всіх деталей подій 13-14 березня 1939 р., а тому допустився помилки, коли звинуватив чеське військо в нападі на січові відділи. Документи свідчать про протилежне.

Галицька преса високо оцінила нерівний двобій Карпатської Січі з угорською армією: «Тоді, коли вісім мільйонів чехів віддало себе під панування німецької держави без найменшого спротиву, в той час тисячі українців виступили збройно проти мадярської кількатисячної армії». Автори статті змушені були визнати, що «через день-два ворог займе всю територію краю» [38, 1939, ч.4]. Вони розуміли, що січові відділи не в змозі протистояти кадровій угорській армії. На сторінках галицької періодики зустрічаються різні дані про кількісний склад Карпатської Січі. Часопис «На переломі» називає 17 тисяч чоловік, причому вважає, що ці люди є «вишколеними і зорганізованими на військовий лад» [52, 1939, ч.6]. Той же орган писав, що 5 лютого 1939 р. в Хусті відбулася демонстрація, в якій брали участь 30 тисяч січовиків. Журнал «Жіноча доля» повідомляв, що одного тільки дня, 17 листопада 1938 р., до Січі вступило 736 нових членів [39, 1938, ч.23]. Часопис «Діло» писав про формування урядом Карпатської України двох легіонів [37, 1938, 3 лист.]. Отже, галицька преса наводить різні цифри про кількісний склад Карпатської Січі, з якими важко погодитись. Вони значно перебільшені (*детально про це див. у розділі 4.1. — Ред.*).

Малочисельні і погано озброєні січовики, а також учні гімназій виступили на захист своєї держави. Битва відбулася на Красному полі, поблизу Конанія. Про це писала львівська газета «Нова зоря»: «Не дасться заперечити факту, що під Хустом відбулася велика битва, в якій з обох сторін повалило багато соток вояків. Мимо всієї симпатії для мадярів не можна не відзначити, що український народ... хоробро боровся» [59, 1939, 27 квіт.]. Аналогічно можна прочитати в іншому виданні: «... навіть найбільший ворог українського народу мусить признати, що українська молодь героїчно обороняла свою волю...» [38, 1939, ч.4]. Угорські власті змушені були визнати, що «під час березневих операцій на Карпатській Україні мадярська армія мала 72 убитих, 163 ранених, 4 пропавших без вісти і 2 вивезених» [59, 1939, 20 квіт.].

Матеріали галицької преси про трагедію Карпатської України можна умовно поділити на три групи: 1) повідомлення про репресії гортистів над

місцевим населенням; 2) вістки про біженців з Карпатської України; 3) матеріали про поневіряння А.Волошина та членів його уряду по європейських столицях. 18 березня 1939 р. останні захисники Карпатської України припинили опір, хоча деякий час продовжували діяти партизанські загони. Галицька «Нова зоря» повідомляла, що після оголошення угорським урядом амністії, «...більшість членів Січі, які оперували в горах, в останніх днях зложили зброю. Наслідком цього в Карпатській Україні настав уже спокій» [59, 1939, 27 квіт.].

В партизанській боротьбі взяла участь тільки незначна частина січовиків, яка не змирилася з фашистською окупацією краю. Переважна більшість, відступаючи перед переважаючими силами ворога, спробувала пробитися до Румунії. А.Волошин просив румунську владу не чинити опір втікачам з Карпатської України. Згода була дана, про що стало відомо і в Галичині. Коломийський журнал «Жіноча доля» повідомляв: «Волошин звернувся за поміччю до румунського уряду», проте, вважала редакція, «помочі... не було ніякої» [39, 1939, ч.9-10]. Названий журнал сам наводить матеріали, які суперечать зробленому висновку. Його редакція одержала кілька листів від січовика Бурі-Воскресенського, в яких він детально описав події, що передували еміграції за кордон. Автор розповів про те, як опинився в зайнятому румунами В.Бичкові, а потім в Сиготі. «Румунська влада ставилася до збігців людяно і прихильно», — заявив Буря-Воскресенський [39, 1939, ч.4]. Ті, кому успішно вдалося перейти кордон, зустрілися з багатьма проблемами на чужині. Не можна не погодитися з висловлюваннями галицької преси, що «Срібну землю мусліи покинути обдерті, голодні, босі та хворі» [39, 1939, ч.5]. В іншому повідомленні читаємо, що «багато збігців... опинилися без засобів до життя в Празі» [39, 1939, ч.9-10]. Галицька періодика містить відомості про кількість втікачів. «У Відні 1500 збігців...» — писала «Жіноча воля» [38, 1939, ч.5]. «Нова зоря» повідомляла про 3000 збігців, які пройшли через віденські станиці» [59, 1939, 14 трав.].

Безумовно, становище втікачів було б гіршим, якби не активна діяльність різноманітних допомогових комітетів. Енергійно працювали члени празького комітету В.Шандор, А.Макаренко, З.Маринда, З.Мірна. Вони встановили тісні зв'язки з українською діаспорою США і Канади, а також дійшли до взаємопорозуміння з чеським Червоним Хрестом, який «погодився давати збігцям безплатний нічліг» [39, 1939, ч.9-10]. Львівська «Нова зоря» помістила повідомлення про грошову допомогу українців Прнявора (Югославія) для втікачів з Карпатської України [59, 1939, 21 трав.]. Преса Галичини високо оцінила меценатську діяльність «Всесвітнього Союзу Українок». Ця організація, з осідком у Відні, «старалася про одяг, прохарчування, про дах над головою і потрібні ліки» — повідомляла «Жіноча воля» [38, 1939, ч.5].

Матеріали галицької періодики дають змогу простежити маршрут втікачів з Карпатської України до Румунії, а звідти до Югославії та Австрії. Однак, не менш масові переходи відбувалися у напрямку до кордонів Словаччини, що не знайшло належного відображення на сторінках галицьких газет і журналів. За кордон емігрували не тільки рядові захисники Карпатської України, але і члени уряду на чолі з президентом А.Волошином. Журнал «Жіноча воля» повідомляв, що весь уряд «до останньої хвилини... був в обстрілюваному Хусті. З Хусту перейшли до Рахова. Тепер знаходиться в Югославії» [38, 1939, ч.4].

Наступна інформація сповіщала про святкування президентом Волошином Великодня в Югославії та його переїзд до Відня. «Тут, між іншим, президент мав заявити одному з чужинних кореспондентів, що доля Карпатської України ще не вирішена остаточно і не втратила свого міжнародного значення» — повідомляв травневий номер цього журналу [38, 1939, ч.5]. Зустрічаються матеріали про перебування А.Волошина в Берліні. Для «Нової зорі» було несподіванкою, що він продовжує сподіватися на німецький протекторат: «В Берліні зібралося тепер багато емігрантів з Карпатської України, з Волошином, Реваєм і Клочураком на чолі, які переговорюють з німецьким правительством у справі натиску на Угорщину, щоб вона дозволила українцям знайти точку спертися на Карпатській Україні. Це дивно супроти попередньої заяви Волошина («Німці нас зрадили») і трудно пересудити вислід тих переговорів» [59, 1939, 27 квіт.]. «Нова зоря» зафіксувала на своїх сторінках участь А.Волошина у богослужінні в Берліні, де «він вписався на листу як Президент Карпатської України з осідком в Хусті» [59, 1939, 30 квіт.].

Цікавими є матеріали про ставлення угорського уряду до особи А.Волошина. «Мадярські офіційні кола, — повідомляв «Новий час», — дуже заходились й заходяться біля того, щоб Президент Волошин зложив їм чолобитно, обіцяючи йому (й тільки йому!)... амністію, а до того й почесно» [58, 1939, ч.109]. Однак, не тільки з цієї причини угорські власті зацікавилися особою Волошина. Історик В.Ганич, опрацювавши нові документи Державного Архіву Угорщини в Будапешті, зробив висновок: «Дані угорської дипломатії свідчать про те, що урядові кола Угорщини не були впевнені в правомірності своїх дій щодо окупації Закарпаття і допускали можливість втратити владу над нашим краєм» [347].

Українська преса Східної Галичини приділяла належну увагу висвітленню на своїх сторінках становища втікачів з Карпатської України. Опубліковані матеріали свідчать про те, що воно було нелегким, незважаючи на турботу про них різноманітних допомогових комітетів і благочинних організацій. Однак, набагато важче було тим, кому не пощастило своєчасно покинути закарпатську землю. Кореспондент галицького журналу повідомляв, що «усіх діяльних українців, хто ще не втік, мадяри або пови-

селювали, або задротували кільчастим дротом у таборі інтернованих у Ніредьгазі, де умови відомо які...» [39, 1939, ч.4]. З болем у серці писала галицька преса про полеглих січовиків. Серед них зустрічаються прізвища Д.Климуша, С.Росохи, М.Марушака та багатьох інших. Необхідно відзначити, що більшість із них не загинули. Це стосується, зокрема, В.Гренджі-Донського. Вже 16 березня 1939 р. він був заарештований. Львівська «Нова зоря» повідомляла: «До краю наспіли вістки, що в мадярському таборі в Ніредьгазі перебувають поет Гренджа-Донський, Федір та Юлій Реваї [59, 1939, 8 черв.]. Інформація надійшла правдива, хоч з великим запізненням. В попередніх номерах повідомлялося про його смерть. Професор М.Омельчикова написала некролог «В.Гренджа-Донський». На сторінках «Жіночої долі» знаходимо відомості про трагічну долю режисера державного театру «Нова Сцена» Ю.А.Шерегія. Лейтмотивом галицької преси є віра в те, що кров юнаків і дівчат була пролита марно: «...А скільки тих безіменних героїв полягло на полі слави? Тепер нараховують їх вже не на десятки, а на тисячі. Та опануймо себе й обітрим сльози з облич своїх. Знаймо одне: кров пролита за волю свого народу ніколи не пропадає марно, бо це свята кров» [39, 1939, ч.4].

Майже вся європейська преса кінця 30-х років прихильно ставилася до Карпатської України. Статті й повідомлення про розвиток політичних подій у краї опублікували друковані органи Великобританії, Франції, Італії, Югославії, Румунії, Ірландії, Швеції, Німеччини. Виняток становить угорська і польська періодика. В угорських і польських виданнях чи не найбільше дезінформативного матеріалу. «Нова свобода» постійно давала свої пояснення з цього приводу. 29 жовтня 1938 р. у «Новій свободі» з'явилася публікація «Брехні мадярського радіо». З цього часу подібні матеріали майже не зникали зі сторінок газет [60, 1938, 29 жов.]. «Нова свобода» надрукувала статтю «Уй Гірек» про Карпатську Україну. Серія брехань мадярського «редактора». Мова йде про поїздку кореспондента цього угорського видання в Карпатську Україну. Підсумком його поїздки була серія статей під назвою «Від Праги до Хуста». Автор статей писав «про наші господарські труднощі, доказує невідрадний стан нашого автобусного сполучення, пише про відсутність товарів у крамницях у Хусті» [60, 1938, 29 груд.]. Хоча «Нова свобода» заперечувала ці факти, однак необхідно погодитися, що становище Карпатської України було дійсно нелегким.

Ряд матеріалів угорської преси присвячено висвітленню результатів виборів до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р. Так, «Аз Уйшаг» опублікував статтю «Анархія на Підкарпатті» та повідомлення «Українська організація Січ тримає в постійному страху населення», в яких доводиться, що «ця організація з найбільшою злістю накинулася після виборів і проти мадярів, і на тих «автохтонів», які в виборах голосували проти влади Волю-

щина, і що ці «автохтони» тікають на Пряшівщину» [60, 1939, 15 лют.]. Будапештський часопис «А маї нап» доводив, що вибори 12-го лютого були сфальсифікованими. Назви публікацій свідчать самі за себе: «Новий скандал у Європі», «Бенкет чехів на Підкарпатті» тощо. «Пешті Уйшаг» наводить офіційний комунікат, виданий чехословацькою пресою службою. Особливо підкреслює, що «одна третина виборців у Хусті голосувала проти листи УНО. В дальшому потішає себе тим, що наше населення по деяких місцевостях виставило мадярський прапор». Аналогічні матеріали можна було прочитати в «Ешті Уйшаг» та «Мадярорсаг» [60, 1939, 15 лют.].

Переважає більшість матеріалів, поміщених у польській періодиці, висвітлювала проблему «спільного польсько-угорського кордону». Варшавський «Работнік» доводив, що кінцевою метою Польщі повинна бути повна ліквідація самостійної Чехо-Словацької держави. Варшавський «Дзенік народови» змушений був визнати, що «Берлін не бажає спільної границі між Польщею і Угорщиною». На думку польського часопису «Полонія», у Карпатській Україні тільки тоді настане порядок і спокій, коли «буде покинено 20 січовиків, 200 коли б заарештовано та щоб було видворено 600 українців, які прийшли в Карпатську Україну з Галичини». Варшавський щоденник «АБЦ» звинувачував Угорщину у боязні перед Німеччиною за створення спільного кордону з Польщею [60, 1938, 26 жов.]. Із вищезазначеного видно, що угорська і польська преса вмещували матеріали, які взаємно доповнювались і були вороже настроєні проти краю.

Великобританія займала нечітку позицію по відношенню до Карпатської України. Необхідно погодитися з твердженням сучасних вчених, що її уряд фактично усунувся від «підкарпатської проблеми». Однак, незважаючи на це, англійська преса уважно стежила за розвитком політичних подій у Карпатській Україні. На її сторінках з'явилися різноманітні матеріали про розвиток політичних подій в Закарпатті наприкінці 30-х років. 9 жовтня 1938 р. агентство Рейтер повідомляло про позицію Лондона відносно Польщі. «Англійський уряд, — інформував Рейтер, — з'ясував у Варшаві своє становище у справі польського домагання спільного кордону з Мадярищиною у такому смислі, що англійський уряд буде підтримувати тільки такі домагання меншин у Чехо-Словащині, які мають чисто національну основу» [60, 1938, 9 жов.].

Розвиток політичних баталій навколо Карпатської України привів до зростання зацікавленості англійців долею краю. Якщо у вересні 1938 р. 99 відсотків англійців майже не чули про Карпатську Україну, то вже в жовтні того ж року «пишуться в пресі одверті листи, дискутується над різними можливостями, а лондонські радіостанції щоденно передають вісті про найновіше становище в цій закутині світу... В Англії дуже добре дають собі справу з того, що Підкарпаття має значно більше міжнародне значення, ніж його величина й кількість населення це виправдовують» [60, 1938, 9 жов.]. Спра-

ведливо відзначав «Таймс» 11 жовтня 1938 р., що значення «підкарпатської проблеми» має неопціміне значення для трьох сусідів. Висловлювалася надія, що Англія «морально зобов'язана гарантувати кордони Чехо-Словаччини згідно з мюнхенськими непорозуміннями» [60, 1938, 11 жов.].

Лондонський «Обсервер» помістив статтю «Прага перед фактами», у якій відзначалося: «...Переговори з Мадярщиною в Комарні показали аж надто ясно, що Мадярщина керується бажанням радше територіального зросту, ніж розв'язанням етнографічного питання мадярів у Словаччині. Головно ж керується вона бажанням дістати спільні границі з Польщею». На думку «Обсервера», «польсько-мадярський план відірвання Підкарпатської Русі від Чехо-Словаччини і прилучення її до Мадярщини дістав великий удар через факт створення автономного уряду на словацький зразок» [60, 1938, 16 жов.]. Зацікавлення англійців долею Закарпаття постійно зростало. Свідченням цього є те, що лише за першу половину жовтня 1938 р. в англійських часописах з'явилося 232 статті, нариси і згадки про Закарпаття. Усі вони, майже без винятку, ставилися з великою прихильністю до утворення української автономної держави у складі федеративної Чехо-Словаччини [60, 1938, 29 жов.].

Лондонський тижневик «Таблет» помістив велику статтю «Будучина України», де чимало місця було відведено Карпатській Україні. «Дейлі Телеграф» помістив розмову свого празького кореспондента з прем'єр-міністром А.Волошином. Карпатський голова уряду доводив, що «на Карпатській Україні панує спокій та порядок. Військо і жандармерія роблять кінець терористичним акціям польських і мадярських агентів. Я є в постійному контакті з народом. Слухи, що не маю відваги показатись перед народом, є вудумані...» [60, 1938, 19 лис.]. Англійські кореспонденти нерідко відвідували відділ преси Карпатської України. Так, зокрема, редактор «Таймсу» майор Нель-Нас кілька тижнів знаходився в Хусті. «Англійська преса, — твердив він, — мусила прийти до переконання, що сила мадярської пропаганди оперта на брехню, а тим і втратила довір'я в англійській пресі. Я сам переконався просто на місці. Будьте переконані, що англійська публічна opinio, яка все симпатизує народам, що борються за свою незалежність, отже, буде з Вами» [60, 1938, 19 лис.].

Зустрічаємо повідомлення про відкриття німецького консульства в Хусті, що, за словами англійського журналіста, дозволить Німеччині «мати остаточну контролю близькосхідної Європи». Є всі підстави вважати, що завдяки Карпатській Україні зростає зацікавленість у Лондоні українською проблемою взагалі. 11 березня 1939 р. відомий прихильник українського народу Ланселот Лотон, редактор часопису «Контемпорарі Рашія» підготував доповідь на тему «Україна є ключем Європи», яку уважно заслухали і обговорили близько двохсот відомих англійських політичних, громадських і господарських діячів» [60, 1939, 13 берез.].

Преса Франції мало чим відрізнялася від англійської. Вона, в основному, прихильно ставилася до «підкарпатської проблеми». 7 жовтня 1938 р. відомий знавець відносин у Східній Європі А.Мусес у статті, яку помістив «Журналь де деба», висловив свої міркування щодо перебудови ЧСР. Він дійшов висновку, що «політичні і психологічні наслідки того можуть бути значні» [60, 1938, 9 жов.]. Не обминула французька преса ані утворення першого автономного уряду краю, ані реакцію на цю подію в Будапешті й Варшаві. Так, зокрема, «Парі Суар» відзначив, що «автономія», а зокрема незалежність Підкарпатської Русі, становить грізну небезпеку для Польщі з її кількома мільйонами українців». Паризькі часописи «Пті Парізієн» і «Журналь» піддали нищівній критиці уряди Польщі та Угорщини, які домагалися спільного кордону за рахунок включення Закарпаття до складу Угорщини. «Пті Парізієн» нагадує Польщі, що ще 20 років тому ця країна «сама була поневолена займанцями. Якби здійснився мадярський план і Підкарпаття опинилося під мадярською окупацією, то ця країна перемінилась би у справжнє вогнище заворушень і неспокої у Середній Європі» [60, 1938, 12 жов.].

На думку французьких кореспондентів, Підкарпаття є «ключем до Східної Європи». Даючи оцінку позиції Німеччини по відношенню до краю, «Парі Міді» доводив: «Німеччина зовсім не зацікавлена в приєднанні Підкарпаття до Мадярщини, в здійсненні польсько-мадярського плану про спільну границю. Політичне завоювання ЧСР відкрило Німеччині дорогу до румунської нафти і румунського хліба, а Підкарпатська Русь лежить якраз на дорозі до Бухареста. Німеччина хоча одверто не виступає проти польсько-мадярських планів, однак нема ніякого сумніву, що вона веде потаємну роботу, щоб не допустити появи спільної польсько-мадярської границі... Крім того, Підкарпатська Русь відділяє від України так звана Слов'янська територія всього якоюсь сотнею кілометрів. Таким чином, Німеччина зацікавлена, щоб Підкарпаття не дісталось якійсь іншій державі» [60, 1938, 12 жов.].

Паризький часопис «Парі Суар», який видавався мільйонним тиражем, помістив статтю під назвою «Андрій Бродій, Ви хотіли продати Вашу країну за три мільйони». Автор статті підкреслив важливу роль А.Волошина, який «одна щастя, перебрав функції голови уряду і врятував країну від неволі» [60, 1938, 12 жов.]. Французький «Ле Матен» помістив інтерв'ю свого кореспондента з прем'єр-міністром А.Волошином, який рішуче виступив проти угорських зазіхань на Карпатську Україну. На запитання, якою буде зовнішньополітична діяльність його уряду, А.Волошин відповів: «Це дуже складне питання. Наша Карпатська Україна є членом Чехо-Словацької федерації, тому її політика буде така, яку поведе Прага». Волошин високо оцінив позицію Німеччини в обороні Карпатської України [60, 1939, 3 січ.]. «Ле Матен» надрукував заяву А.Волошина про відносини його уряду з чехами, які

проживають у Карпатській Україні. Прем'єр-міністр детально зупинився на руйнівних діях терористів [60, 1939, 14 січ.].

Французька преса досить часто поміщала матеріали про А.Волошина. Так, уже згадуваний паризький часопис «Пті Парізієн» надрукував статтю «В Карпатській Україні», в якій, зокрема, така оцінка давалася Августину Волошину: «Часто його представляють як типового духовного політика-дипломата з часів Ренесансу. Але цей образ фальшивий. Отець Волошин зовсім не те багате рафіноване духовенство, що засліплювало європейські королівські двори своїм блиском та дорогоцінностями. Батько Волошин між населенням дуже улюблений, розумний і реаліст. Він не є ані мрійником, ані фанатом» [60, 1939, 5 лют.].

Французька періодика справедливо відзначила, що, незважаючи на перебування в складі різних держав, «карпатські українці зі симпатією ставляться до Великої України». «Ле Матен» навів розмову свого власкора з міністром внутрішніх справ Карпатської України Ю.Реваєм про взаємини з Німеччиною та Великобританією. Ю.Ревай, зокрема, заявив: «Німеччина інтересується нами і це без сумніву як частиною Великої України. Я стрінувся в Берліні з очевидною симпатією до цієї проблеми, про яку, як мені видається, був Берлін дуже добре поінформований. Однак тепер іде річ про економічні взаємини... Представник федеративної влади Беран є в тій справі вповні однозгідним зі мною». На закінчення Ю.Ревай підсумував: «Наш народ тут є західною частиною Великої України. Він мусить мати стремління до національної культурної єдності і по-братськи інтересуватися долею других частин цієї України. Для себе найшла Карпатська Україна розв'язок, вступивши у федерацію, в якій творить незалежну державу» [60, 1939, 5 лют.]. Про зацікавленість французької преси Україною красномовно свідчить той факт, що упродовж грудня 1938 р. у Франції з'явилося 300 великих статей про Україну.

Загальновідомо, що Італія належала до тих країн, які виступили арбітрами у справі Чехословаччини на Мюнхенській конференції 29-30 вересня 1938 р. А як реагувала на розвиток політичних подій у ЧСР італійська преса, Ватикан? Римський тижневик «Оссерваторе Романо» констатував, що угорські претензії на Закарпаття є порушенням національно-територіального принципу. Цитуючи «Берлінер Берзен Цайтунг», «Оссерваторе Романо» підкреслює, що Німеччина «рішуче протривить мадярським планам щодо північного кордону Мадярщини» [60, 1938, 22 жов.]. На думку «Корієре Діпломатіко е Консуляре», «перебудова Чехо-Словаччини на національно-територіальному принципі забезпечить спокій у Середній Європі. Українці Підкарпаття мають свої етнографічні умови, свою територію, і справедливість вимагає, щоб народ не був пожегтований для заспокоєння чужих інтересів, а щоб жив у своїй автономній державі». Часопис заявляв, що перебудована Чехо-Словацька держава

«стане силою. Ця держава може розраховувати на лояльність з боку Італії» [60, 1938, 22 жов.].

Свої враження про Карпатську Україну на сторінках часопису «Стампа» висловив італійський журналіст Гвідо Тонеллі. Після зустрічі з А.Волошином, який прийняв його в Хусті, Г.Тонеллі «на власні очі переконався про становище в Карпатській Україні». Він був здивований, що тут панує повний спокій і порядок, бо коли їхав до Хуста, то повірив угорській дезінформації про постійні перестрілки на вулицях старовинного міста. Урядова газета «Нова свобода» писала: «Крім того, вороги інформували письменника, що на Карпатській Україні велика дорожнеча, що ніде не можна купити ані хліба, ані інших харчів. Коли він побачив повні склепи товарів по зовсім дешевих цінах, то був обурений, що вороги нашої країни так нахабно брешуть не тільки серед наших селян, але й для чужинців подають фальшиві та вигадані інформації» [60, 1938, 22 лист.].

Заслужують окремої уваги відгуки про Карпатську Україну в югославській і румунській пресі. Белградський щоденник «Време» після надання Підкарпатській Русі автономних прав повідомив, що Міністерство закордонних справ Югославії рішуче засудило угорські претензії до краю. «Населення цієї держави, — підкреслювало «Време», — не хоче вертатися під мадярське панування, яке лишило сумні спомини. Підкарпатські українці заперечують свої права в союзі з чехами і словаками» [60, 1938, 13 жов.]. Белградський щоденник «Політика» опублікував повідомлення про зраду А.Бродія, якого «арештовано і на домагання чехо-словацької влади здійснено підвеською поліцією ревізію в помешканні Бродія у Відні. Ревізія показала, що він був агентом мадярського уряду» [60, 1939, 1 січ.]. У кількох номерах хорватського часопису «Грватська стража» поміщено звернення А.Волошина до українського народу.

Югославська періодика прихильно ставилася до «підкарпатської проблеми». Кореспондент загребського часопису «Грватські дневник» писав, що «Карпатська Україна хоч мала і не дуже багата, починає організовуватися. Хоч є землею без більших культурних традицій, а все ж виявляє міцне і симпатичне змагання до поступу. Українці дістануть університет. Чого не здобули у Львові, будуть мати в Хусті. Карпатська Україна таким чином стає джерелом українського культурного життя. Від Карпатської України відрізано значну частину території. Писали, що через те ця земля не зможе сама жити. Одначе влада своєю працею спростовує той погляд» [60, 1939, 5 січ.].

Загребське радіо відзначило: «Українська справа в світі набуває щораз більшого значення та зацікавлення. Особливою точкою зацікавлення чужинців є Карпатська Україна. Чужинська преса розписується на своїх сторінках на всякі теми: одні нам прихильні, другі «ні теплі, ні холодні», а треті ворожі. Одначе з кожним днем чимало наших приятелів, які стихій-

но пропагують нашу справу між своїми земляками, збільшується» [60, 1939, 1 берез.]. Уже в жовтні 1938 р. на сторінках румунської періодики з'явилися матеріали, з яких видно, що Румунія лояльно і навіть доброзичливо ставиться до Закарпаття. «Підкарпаття, — підкреслювалося в одній із статей, — не може віддати мадярам єдиної залізничної лінії, що лучить Підкарпаття з Словаччиною і Чехією. Ні словаки, ні підкарпатські українці зовсім не бажають собі злуки з Мадярщиною» [60, 1938, 20 жов.]. Можливо, немаловажним фактором у такому прихильному ставленні румунського уряду до краю була активність української меншини в Румунії. Бухарестське радіо повідомило, що «українці в Румунії розвивають живу діяльність проти прилучення Підкарпаття до Мадярщини» [60, 1938, 16 жов.].

Ірландський щоденник «Астріш Таймс» опублікував статтю «Що є за назвою», в якій повідомив своїх читачів про видання хустською владою розпорядження, згідно з яким молода автономна країна носитиме назву «Карпатська Україна» [60, 1939, 4 січ.]. Однак, на наше глибоке переконання, такий висновок не відповідає точності. 30 грудня 1938 р. уряд А.Волошина дійсно видав розпорядження, згідно з яким на території краю паралельно вживатимуться дві назви — «Підкарпатська Русь» і «Карпатська Україна». «Нова свобода» так оцінила публікацію в ірландському щоденнику: «Поверховому глядачеві могло б видатися, що цей факт не має великого значення, однак на ділі є то велика подія великої політичної ваги. Польща і Мадярщина хотіли мати спільну границю, але німецька інтервенція знівечила той план. Підкарпаття стало як держава в рамках Чехо-Словацької федерації і змінило назву на Карпатську Україну. Німеччина має в плані здобути контроль над Україною. Польща опинилася в прикрому становищі, забравши Тешін в ім'я самовизначення. Польща перша буде жертвою того гасла самовизначення і лишиться без приятелів у Західній Європі» [60, 1939, 4 січ.]. Наступні політичні і військово-стратегічні події повністю підтвердили дане твердження.

Швеція теж зацікавилася Закарпаттям. 14 лютого 1939 р. міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю.Ревай прийняв у Хусті шведських журналістів Роберта Селлмера і Гуннара Алмстедта, які приїхали до столиці Карпатської України із Стокгольма для збору інформації про вибори до Сойму. Як повідомляла «Нова свобода», «шведські журналісти були здивовані гладким і успішним перебігом наших виборів...» [60, 1939, 15 лют.].

Окремого місця заслуговує аналіз німецької преси про Карпатську Україну. Вже починаючи з жовтня 1938 р., німецькі офіційні і напівофіційні видання звертають увагу на те, що підкарпатська проблема робиться актуальною. Аналогічна оцінка давалася і проблемі словацької автономії. 7 жовтня 1938 р. берлінське радіо, висловлюючи вірність політиці свого уряду, заявило: «До плану польсько-угорського кордону Німеччина ставиться дуже холодно» [60, 1938, 9 жов.]. Прем'єр Словаччини Й.Тісо

дав інтерв'ю німецьким часописам «Гамбургер Френденблят» і «Ляйпцігер Насстен Нахріхтен», в якому ознайомив їх з основними напрямками внутрішньої і зовнішньої політики словацької влади. Не обминув Й.Тісо і відносин між його країною та Підкарпатською Руссю. Він заявив, що після проголошення Словаччиною незалежності, «підкарпатські українці... підуть тою самою дорогою, якою пішли словаки», і що Словаччина не може з цим не рахуватися. До цього додамо, що українці Закарпаття не тільки пішли тією ж дорогою, але навіть ставили питання (після окупації краю Угорщиною) про приєднання до Словаччини.

Німецька преса постійно помішала на своїх шпальтах матеріали, в яких окреслювалося міжнародне становище Карпатської України і ставлення європейських країн до краю. Так, 15 жовтня 1938 р. німецький часопис «Берлінер Берзецайтунг» підкреслив, що в «останньому часі поширилися різні вісті про цілі й закулісні акції Угорщини супроти Чехословаччини. Ці вісті ставлять в підозріння Польщу й Угорщину, що Угорщина й Польща ведуть політику, яка ґрунтується менше на принципі права на самовизначення народів, а значно більше на експансивних міркуваннях». Із даної статті видно, що Німеччина, яка в питанні Словаччини та Підкарпаття стоїть на позиціях права цих територій на самовизначення, виступає проти агресивних планів Угорщини. Негативне ставлення уряду краю до Угорщини Німецьке інформаційне бюро пояснювало багаторічною політикою цієї країни по відношенню до Закарпаття. «Підкарпатські українці, — констатувало НІБ, — зовсім не забули ворожого угорського панування і сподівалися тепер у союзі з визволеною Словаччиною краще заповнити свої автономні права» [60, 1938, 17 жов.].

17 жовтня 1938 р. редактор «Фолькішер Беобахтер» інженер Біган взяв інтерв'ю у державного секретаря Підкарпатської Русі А.Волошина. Майбутній карпатський прем'єр заявив, що «Мадярщина не одержить ані одного українського села, хіба свою чисто етнічну територію». Однак, майбутні події засвідчили протилежне. Німецький часопис «Данцігер Форпостен» застерігав Польщу від втручання у внутрішні справи краю [60, 1938, 19 жов.]. Позиції німецького уряду в питанні Карпатської України станом на жовтень 1938 р. накреслило німецьке агентство «Дойчер Дінет». Ось деякі положення, які передрукувала «Нова свобода»: 1) Німеччина вплинула на Будапешт і Прагу. Канцлер Гітлер не допустить до здійснення угорських зазіхань на Закарпаття. 2) Запропонована Будапештом конференція 4-х зустрінута в Німеччині без особливого ентузіазму. Німеччина підтримує переговори... між Прагою і Будапештом. 3) Німеччина вважає, що підкарпатська проблема повинна бути з'ясована аналогічно за судетським сценарієм. Угорщина одержить угорські населені пункти, але перестане плекати надії на плебісцит. 4) Італія перейшла на бік Німеччини у питанні Карпатської України [60, 1938, 19 жов.]. 31 жовтня 1938 р. берлін-

ське радіо заявило про проведення 2 листопада 1938 р. у Відні конференції з питань кордонів між ЧСР та Угорщиною. «Буде це лиш початок праці», — заявив диктор берлінського радіо.

Берлінська преса постійно поміщала матеріали, в яких заперечувала чутки, розповсюджені Угорщиною про Карпатську Україну. Кореспондент німецького інформбюро повідомляв з Хуста: «Відомості про неспокій на Підкарпатті є видумані. Щоправда, ще є старання вислати на Карпатську Україну чужі, заграничні елементи, щоб вони викликали неспокій, але незважаючи на це, усі українські уряди працюють нормально. Всюди панує повний порядок» [60, 1938, 4 лис.]. Отже, відповідальність за порушення спокою в країні Німеччина поклала на угорських терористів, які дестабілізували обстановку в країні.

Ряд матеріалів німецької періодики висвітлювали хід і підсумки Віденської конференції (арбітражу) 2 листопада 1938 р., в ході якої від краю до Угорщини відійшли найбільш економічно розвинуті південні райони країни (Ужгород, Мукачево, Берегово). На думку німецького часопису «Франкфуртер Цайтунг» ці рішення є остаточними і Угорщина «не зможе їх безкарно порушити». Необхідно відзначити, що Угорщина на певний проміжок часу з цим погодилася, що викликало обурення у Варшаві. Німецький щоденник в Данцігу «Форпостен» 26 листопада 1938 р. помістив статтю «Польське розчарування Угорщиною є велике...». «У Варшаві ніхто не думав, — повідомляв «Форпостен», — що Мадярщина не піде за польською радою, виступить проти Карпатської України. В Польщі говорилося зовсім ясно про мадярське збройне братерство, рахувалося на мадярський темперамент і було переконання, що Мадярщина не буде зважати ані на віденське рішення, ані на інші обставини...» [60, 1938, 28 лист.]. Однак, необхідно зауважити, що спільні дії угорських і польських терористів не припинялися виключно до захоплення території краю Угорщиною, про що неодноразово заявляв А.Волошин і просив втручання Німеччини.

8 січня 1939 р. «Фолькішер Беобахтер» під назвою «Український народ буде жити» помістив виступ прем'єр-міністра А.Волошина з нагоди Різдва'яних свят. Карпатський прем'єр однозначно запевнив: «Наша держава, як найменша частина земель, заселених нашим українським народом, новий рік зустрічає з великими надіями. Вона осягла свою свободу, своє визволення. На чолі нашої Карпатської України стоїть влада, заложена з представників наших широконародних провідників, які є зв'язані з народом не тільки спільними ідеями, політичними стремліннями до кращої майбутності, але вони пов'язані з народом нерозривними зв'язками правдивої братерської любові й відповідальності» [60, 1939, 10 січ.]. «Фолькішер Беобахтер» видав додаток до газети під назвою «Карпатська Україна», до якого ввійшли три великі статті: «Народ відроджується», «Держава в розбудові» і «Господарське становище». Німецькі економісти дійшли висновку:

«Часто висказується погляд, що Карпатська Україна, як автономна держава в рамках Чехословаччини, є господарськи нежиттєздатним твором, однак дійсність заперечує цей погляд. Багатство дерева і надра землі, тваринництво і великі можливості для експорту хліборобських продуктів забезпечують Карпатській Україні не тільки господарську життєздатність, але можуть стати основою господарського розвитку, в який сьогодні мало хто вірить» [60, 1939, 6 січ.].

До Закарпаття була прикута увага фахівців Європи. На німецькому книжковому ринку в лютому 1939 р. з'явилася книга Михайла Чулюкідзе під назвою «Україна». Готувалася до друку книга про Україну відомого дослідника Сходу Аксела Шмідта. В ній чимало місця було виділено на Карпатську Україну. Були завершені такі видання, як «Україна й національна політика Советов», «Українська література на службі своєї нації», «Карпатська Україна» та ряд інших, що свідчило про актуальність даної проблеми. Як повідомив «Фолькішер Беобахтер» — «віденське видання, виходить щодня лежить на столі Вождя Гітлера» [60, 1939, 6 січ.].

Німецька преса почала серію статей про обурення в Карпатській Україні у зв'язку з призначенням третім міністром Карпатської України чеського генерала Л.Прхали. Орган маршала Г.Герінга «Ессенер Націонал Цайтунг» опублікував статтю, спрямовану проти цього акту празької влади. Цей часопис твердив, що генерал Прхала «жонатий з московкою і відомий як симпатик Росії. Іменування його міністром мало метою втримати на території Карпатської України старий курс Бенеша». Часопис висловлювався, що цей факт є спробою «звучити автономні права української республіки, зв'язаної федеративно з Прагою» [60, 1939, 20 січ.]. Друкований орган Г.Герінга застерігав Прагу від продовження подібних акцій.

Починаючи з лютого 1939 р., німецький часопис в Братиславі «Гренцботе» почав публікувати великі статті «Карпатська Україна під натиском», «Народне господарство Карпатської України» та ін. Говорячи про становище економіки краю, «Гренцботе» зазначав, що «господарство є залежним у великій мірі від правильного залізничного переходу через Мадярщину. Одиночний залізничний шлях, що зв'яже ту країну зі Заходом, веде по устійненню нових кордонів через малярську територію і стоїть під малярським контролем. Дороги через Польщу є від довшого часу для всякого руху перервані так, що рух через Мадярщину став життєвим питанням для Карпатської України. І хоч Мадярщина віденським рішенням була зобов'язана розпочати режимний переїзд найпізніше до 10 січня ц.р. і хоч усі технічні переговори були покінчені, мукачівський інцидент дав малярському урядові нагоду відложити знову здійснення договору». Тижневик підкреслював, що, незважаючи на різке погіршення економічного становища краю, закарпатці «дозрівають до стану політичного чинника нечуваної сили», населення сьогодні представляє політичну силу, яка в своїй-

му об'єднанні відбиває навіть найсильніші напади з чеської сторони та із закордону. Карпатоукраїнський народ, з його скромністю й господарською невибагливістю, не може зігнути коліна і марними є всякі намагання, що на те рахують. Очі всього світу є звернені на цю геройську боротьбу, що її веде Карпатська Україна за свою новозбудовану самостійність. Хоч як необхідний є господарський розвиток краю, та все ж з повною певністю треба сказати, що той край не дасться ограбити з його волі господарським і політичним натиском. Лише brutальне і переможне збройне насильство могло б згнобити цей народ» [60, 1939, 6 лют.].

Свідченням високої національної свідомості карпатських українців були наслідки виборів до Сойму Карпатської України, на яких 92,4% населення проголосувало за УНО. Німецький часопис «Берлінер Берзен Цайтунг» писав 10 лютого 1939 р.: «Боротьба одного народу за самовизначення багато дала Карпатській Україні за останні два десятиріччя й ствердила, що Сойм має стати майбутнім репрезентантом національно-державної суверенності» [60, 1939, 12 лют.]. Ессенська газета «Націонал Цайтунг» 12 січня 1939 р. у статті «Карпатська Україна йде до виборів» стверджувала: «В очах українців є ця неділя історичною датою, бо ж це від занепаду західноукраїнської державності в 1920 р. відбуваються вперше в одній частині широкої української етнографічної території вибори до власного законодавчого парламенту, що має стати символом державної самостійності. Це йде до виборчої урни народ, що його захопила пречисто хвиля національного пробудження». Поряд з цими рядками німецька газета улесливо констатувала: «Німці обходять виборчий день теж як своє свято, бо між ними й українцями панує нічим незапаморочена згода, яка виявляється саме при цих виборах в тому, що німцям дозволено на заступництво в Соймі, хоч правно-формально вони не могли цього домагатися» [60, 1939, 12 лют.]. Дійсно, у Соймі було виділено місце для представника німецької меншини у Закарпатті Ольдофреді. Можна зрозуміти такий крок А.Волошина, спрямований на дружність у німецько-українських відносинах.

Перші повідомлення про підсумки голосування німецька преса подала вже 13 лютого 1939 р. Кореспондент німецької газети підкреслював, що найхарактернішим є величезний відсоток голосів «так». «Дойче Альгемейне Цайтунг» 15 лютого помістила передову статтю про значення виборів, протиставляючи стабілізуючому значенню виборчої перемоги перервання поляками останнього залізничного сполучення з Карпатською Україною. Ессенська «Націонал Цайтунг» 14 січня писала в статті «Самовизначення Карпатської України»: «Ніхто не може заперечити, що це сильна участь у виборах, яка випливає з готовності, яку мусимо назвати національним проникненням українства» [60, 1939, 13 лют.]. Інший німецький щоденник «Берлінер Берзан Цайтунг» сподівався, що «треба очікувати, що завдяки виборчому висліді... остаточно зникне всякий ґрунт для

спроб різного саботажу, коли ясне національне самовизначення українців репрезентують з усіх боків, то мусило б прийти врешті до незакаламученої співпраці між Прагою й Хустом, що є кончене для інтересу держави однаково з внутрішнього і зовнішньополітичних поглядів» [60, 1939, 13 лют.]. «Мінхенер Ноесте Нахріхтен» стверджувала, що «вислід виборів є теж неоднозначною відповіддю на спроби празьких централістичних кіл поставити Карпатську Україну наново під чеське панування».

Незважаючи на повну перемогу українського напрямку на виборах до Сейму, угорська преса не переставала подавати дезінформаційні матеріали про Карпатську Україну. «Фолькішер Беобахтер» 15 лютого 1939 р. помістив статтю «В Мадярщині прочитали це інакше...», яка звинуватила угорську газету «Постер Льюйд» у брехні проти Карпатської України. У цьому ж номері були поміщені матеріали про виникнення «Українсько-німецького товариства», «Товариства для боротьби з комунізмом» в Хусті, про дозвіл німецькій меншині використовувати нацистську свастику, про художню виставку Карпатської України в Парижі, про випуск поштової марки, присвячений Сейму. Зустрічаються матеріали про Карпатську Січ [60, 1939, 17 лют.].

Отже, історія Карпатської України знайшла своє відображення в архівних джерелах, опублікованих документах, щоденниках, на сторінках тогочасних газет і журналів. Архівні документи з численних фондів України, Росії, Угорщини, Чехії, Словаччини і Румунії дають відповідь на складні проблеми соціально-економічного, політичного і культурного становлення Карпатської України кінця 30-х років. Значна кількість документів із архівосховищ СРСР, Угорщини, Чехії, Словаччини, Румунії, Німеччини поміщена на сторінках опублікованих збірників документів, які до сьогоднішнього часу продовжують залишатися важливим джерелом з історії Карпатської України. До такого типу джерел необхідно також віднести і унікальний щоденник В.Гренджі-Донського «Щастя і горе Карпатської України».

Аналіз матеріалів, опублікованих на сторінках української періодики Карпатської України і Східної Галичини, дозволяє констатувати, що їх кореспонденти регулярно знайомили своїх читачів з розвитком подій у Карпатській Україні наприкінці 30-х років. Особливо великий фактичний матеріал містився в номерах львівського часопису «Діло», власкором якого був Р.Голіян. Повідомлення, статті, репортажі і коментарі галицьких журналістів знайомили українське населення Східної Галичини з політикою великих європейських країн у ставленні до Закарпаття. Українська преса засудила територіальні претензії урядів Угорщини та Польщі стосовно краю.

Українська і західноєвропейська преса уважно слідкувала за розвитком політичних подій жовтня 1938 — березня 1939 рр. у Карпатській Україні. Окремі матеріали висвітлювали діяльність автономних урядів А.Бродія

і А.Волошина, наводили факти руйнівних дій терористів. Незначна частина матеріалів періодики висвітлює бої карпатських січовиків з військами агресора та репресії останніх щодо місцевого населення. Зустрічаються повідомлення про втікачів з Карпатської України та поневіряння А.Волошина по європейських столицях. Матеріали преси свідчать про її щире ставлення до захисників Карпатської України. Вони підтверджуються спогадами очевидців і учасників подій. Із вищесказаного випливає, що свідчення української і зарубіжної преси дозволяють краще з'ясувати героїчні і трагічні події 1938-1939 рр. у Карпатській Україні.

1.2. Карпатська Україна в мемуарах

Після окупації Карпатської України військами гортистської Угорщини її захисники емігрували за кордон, де видали спогади про події кінця 30-х років. Авторами мемуарів стали не тільки відомі політичні діячі краю, міністри Карпатської України, але й рядові карпатські січовики, які брали безпосередню участь в боях. Враховуючи той факт, що з цілого ряду проблем історії краю джерельна база надзвичайно скромна, або відсутня взагалі, спогади учасників подій 1938-1939 рр. мають неоціненне значення. Разом з тим, ми змушені врахувати і те, що автори мемуарів висловлюють свої власні думки, міркування, переживання тих чи інших подій, в яких брали участь, і які не завжди є об'єктивними. Історія Карпатської України була надзвичайно суперечлива і її неможливо оцінювати однозначно. Саме тому відсутня єдність думок, тверджень, точок зору з приводу подій, які розгорталися в Закарпатті наприкінці 30-х років.

За цілі десятиліття панування однопартійної системи в колишньому СРСР учасники Карпатської України не мали можливості поділитися своїми думками про особисту участь в утвердженні Карпато-української держави та захисті її під час агресії гортистської Угорщини. Таку можливість вони одержали тільки на початку 90-х років. На противагу їм, за кордоном перші спогади з'явилися вже в 1939-1940-х роках. Піонерами в цьому плані стали автори збірника «Карпатська Україна в боротьбі», який побачив світ у Відні в 1939 р. [541]. Наступного року опублікував свої спогади відомий український письменник, очевидець закарпатських подій В.Бірчак [176]. Починаючи з 1939 р., опубліковано близько сотні спогадів про Карпатську Україну, які носять як загальний характер, так і висвітлюють ті чи інші ділянки роботи їх автора (участь в оборонних боях, робота Союму Карпатської України, закарпатці в еміграції тощо).

Уже з часу надання краю автономних прав (жовтень 1938 р.) у Карпат-

ській Україні з'явилася велика кількість членів Проводу Українських Націоналістів (ПУН), який очолював полковник А.Мельник. Одним із перших прибув у Карпатську Україну Олег Кандиба, більш відомий під псевдонімом Ольжич, який тут виконував функції керівника культурної референтури ОУН. Однак О.Ольжич не обмежувався проведенням культурно-просвітницької роботи. Він ніс відповідальність за відносини Закарпаття з українською еміграцією в Празі, був членом військового штабу Карпатської Січі. О.Ольжич повністю віддав себе Закарпаттю. Його спогади мають особливо велике значення. «П'ять місяців державного життя Карпатської України, — пригадував він, — пробігало в нерівних та неспокійних умовах» [741, С.275]. Однак сили молододержави були нерівні в двобойі з агресором — гортистською Угорщиною. Близько двох тисяч захисників краю загинуло в боях, або були закатовані в фашистських таборих і тюрмах. Заарештували і О.Ольжича. Завдяки деяким впливовим закарпатським друзям, О.Ольжичу пощастило уникнути плачевної участі і його звільнили. Покинувши окуповану угорцями територію Карпатської України, він емігрував за кордон. Перебуваючи у Відні, О.Ольжич виступив з ініціативою опублікувати по свіжих слідах спогади активних учасників оборони Карпатської України. Так з'явився в 1939 р. збірник «Карпатська Україна в боротьбі», редактований О.Ольжичем, і який сьогодні є бібліографічною рідкістю.

О.Ольжич був одним із перших, хто почав досліджувати історію Карпатської України в 1938-1939 рр. Цю проблему він піднімав у статтях меморандного характеру «Вояки-будівничі» та «Український націоналізм». Необхідно відмітити, що його думки, висловлені на сторінках названих праць-спогадів, в основному поділяються дослідниками історії Карпатської України. О.Ольжич детально описав процес виникнення і діяльності Карпатської Січі, яку «так названо з традицією української історії та останніх вишольних змагань» [741, С.273]. Він вірно підмітив, що Січ «поставила собі великі завдання націоналістичного виховання та військового вишколу найширших мас українського народу на Закарпатті для служби ідеї української державності» [741, С.273]. Вона швидко зростала в кількісному відношенні, бо «майже не було села на Карпатській Україні, де не повстала б своя Січ» [741, С.274]. Проте, найболючішим питанням був брак зброї, без якої Січ «була не військовою, а тільки спортивно-виховною організацією» [741, С.274]. Саме відсутність зброї привела до кровопролитних сутичок карпатських січовиків з чеським військом, під час яких загинуло близько сотні українців і які радикальнішим чином негативно вплинули на подальший хід українсько-чеських відносин. Однак О.Ольжич не назвав ініціаторів цієї трагедії.

О.Ольжич показав, як важко було діяти уряду Карпатської України. Адже не припинялися напади угорських і польських терористів, активізу-